

Spinoza in het Torentje

“Wat de politiek kan leren van Spinoza’s Politiek Traktaat”

Dirk Noordman

Het boek is een dialoog tussen Spinoza en een naamloze minister-president. Noordman vult hiermee op een originele manier de lagune op die ontstaat door het haastige komen en gaan van de diverse gasten in het Torentje, met wie de minister-president slechts een kort gesprek kan hebben. In navolging van Plato die Socrates gesprekken liet voeren met leergierige tijdgenoten laat Noordman Spinoza dit doen met een naamloze minister-president, die gezien enkele antecedenten zoals zijn studie geschiedenis duidelijk Mark Rutte is. Hij wordt in het boek steeds afgekort met MP, wat ik in deze recensie verder ook zal doen. Na een kennismaking tussen die twee en een inleiding worden de drie staatsvormen uit het Politiek Traktaat besproken en vergeleken met onze huidige politiek.

Kennismaking

Spinoza vertelt aan de MP zijn voorgeschiedenis en hoe Descartes hem tot zijn filosofie heeft aangezet. Hij wilde onderzoeken wat het menselijk gedrag bepaalde en zo proberen er achter te komen hoe politiek zou moeten werken.

De tegenwerking van de predikanten, die vonden dat denken overbodig was omdat alles in de bijbel stond, zette hem aan om het Oude Testament grondig te onderzoeken. Dit mondde uit in het schrijven van het *Theologisch Politiek Traktaat*. Aangezien dit boek door de predikanten verboden werd, nam hij zijn onderzoek over de mens weer op met als resultaat *De Ethica*. In de *Ethica* worden de menselijke emoties op volgorde van belangrijkheid beschreven.

Het rampjaar 1672 met als dieptepunt de moord op de gebroeders De Witt was de aanleiding om een boek over politiek functioneren te schrijven. Hij kwam hierbij tot de conclusie dat het grote manco in de politiek de uitgangspunten waren, waar alle wetten op worden gebaseerd. Die deugden van geen kant, want die gaan uit van de mens zoals hij zou moeten zijn en niet zoals hij is. Hij ging daarom met de vraag aan de slag hoe men de tegenstelling tussen het eigen belang van de mens en het algemeen welzijn kon opheffen.

De MP vraagt of dat destijds niet een gevaarlijk onderwerp was.

Spinoza beaamt dat, maar omdat hij dankzij de erfenis van Simon Joosten de Vries financieel onafhankelijk was, kon hij vrij zijn gang gaan.

Vervolgens vraagt hij op zijn beurt waar de MP precies mee zit.

De MP antwoordt: “Met de democratie”. Hoe voorkomen we dat democratie een tirannie wordt. Poetin noemt Rusland een democratie, Trump noemt Amerika een democratie, Erdogan Turkije en Orban Hongarije, maar in wezen zijn deze staatshoofden stuk voor stuk tirannen.

Spinoza legt uit dat zijn Politiek Traktaat (voortaan afgekort tot TP) de cruciale uitgangspunten van de politiek bevat.

Inleiding

Spinoza begint te vertellen.

Mensen volgen hun emoties en bepalen aan de hand daarvan wat hun eigen belang is en wat de wil is om te blijven leven. Daarom moet in een staat nooit één persoon alle macht hebben, omdat die zich meer door zijn emoties dan door zijn verstand laat leiden, wat een vrijbrief is voor onderdrukking. Om vrede en veiligheid te waarborgen is samenwerking nodig. De beste manier hiervoor is dat een centraal gezag de leiding heeft met concrete wetten en regels, die het algemeen welzijn bevorderen. En daarin mag een bepaalde groep niet de boventoon voeren.

Om te zorgen dat mensen niet uit eigen belang gaan handelen, moet er een grondwet tot stand gebracht worden, die de structuren van de overheid, het goede gedrag van de magistraten en de veiligheid van de bevolking waarborgen.

In het TP draait alles om de kennis van het natuurrecht. Als men inziet hoe de natuur werkt, ziet men ook welke rol daarin voor de samenleving en het menselijk handelen voor hem is weggelegd. Maar aangezien de mens geleid wordt door hoop en vrees, vereist dat wel veel geestelijke inspanning en krachtige discipline. Wie besluit zich aan de regels van de grondwet te houden kiest voor zijn veiligheid en eigen belang. De staat moet zich maximaal inspannen om die veiligheid te garanderen, want als het volk bang wordt dat die veiligheid bedreigd wordt gaan ze zich verzetten en protesteren. En aangezien mensen de neiging hebben elkaar na te doen, komt dan binnen de kortste keren de hele bevolking in opstand, vormen ze één front en zijn daarmee het machtigst.

Macht wordt kleiner als ze onderling verdeeld is. Hoewel staten eigenmachtig zijn, zijn ze ook afhankelijk van elkaar en uit vrees voor gevaar of uit hoop op winst sluiten ze daarom verdragen met elkaar. Hierdoor wordt de macht verdeeld en probeert men te voorkomen dat één de overhand over de anderen krijgt.

Een regeerakkoord functioneert optimaal als burgers in eendracht leven en de wetten netjes naleven. Daarvoor is een wetgevend, juridisch en militair gezag noodzakelijk.

Op blz. 46 heeft Noordman in een mooi schema gezet hoe deze worden uitgevoerd.

Om dat allemaal te financieren hanteert de overheid verschillende belastingstelsels.

Maar omdat de natuur uit krachten bestaat die op elkaar inwerken, staan de mensen hier ook aan bloot. Daarom moet de politiek uitgaan van de mens zoals hij is en niet zoals hij zou moeten zijn, want mensen worden geleid door hun emoties. Twitter en Facebook maken daar handig gebruik van net als Orban in Hongarije en Trump in de VS die daarmee de macht grijpen. Gezond verstand is dan ook een vereiste voor het leiden van een staat en het nemen

van politiek besluiten. Maar in de huidige tijd overheersen helaas de emoties met nepnieuws en complottheorieën tot gevolg.

Er zijn drie staatsvormen:

1. Monarchie
2. Aristocratie
3. Democratie

Monarchie

Wat is een monarchie?

Op blz. 60 zet Noordman Spinoza's overheidsorganisatie in de monarchie in schema.

Bij een absolute monarchie staat de koning aan het hoofd en heeft hij in zijn eentje de totale zeggenschap. Maar bij de meeste monarchieën wordt de vorst bijgestaan door generaals, adviseurs en familieleden en lijken daarom meer op een aristocratie.

Daarom moeten in de grondwet vier zaken goed geregeld worden.

1. De adviseurs
2. Het leger
3. Het eigendom van het onroerend goed
4. De persoonlijke rechten van de koning

De raad van advies oftewel de koninklijke raad is samengesteld uit de bevolking en houdt de koning ervan op de hoogte wat er onder de bevolking speelt en wat nodig is voor het algemeen welzijn. Zij bespreekt vitale zaken als oorlog, vrede, nieuwe wetten, handel etc. De koning maakt uit de voorstellen zijn keuze en bekrachtigt die met zijn handtekening.

De dienstplicht is het tweede fundament om de veiligheid te waarborgen.

Het is van groot belang dat het leger uit eigen burgers bestaat en niet uit buitenlandse huursoldaten. Eigen burgers hebben er belang bij dat hun have, goed en gezinnen veiliggesteld zijn.

Al het onroerend goed is eigendom van de staat. Deze verpacht dat aan de burgers, die daar hun levensonderhoud en winsten uit kunnen halen.

Onder de rechten en de plichten van de koning vallen de regels voor het kiezen van een huwelijkspartner, voor zijn personeel en voor zijn kinderen, waaronder de erfopvolging. Hij heeft dus maar beperkte macht.

Alle voorstellen en besluiten worden door de adviesraad genomen en pas als daar twee alternatieven uit zijn voortgekomen, komen deze bij de koning. Hij mag daaruit kiezen, maar de voorstellen niet veranderen. Tegenwoordig kan hij helemaal niet meer kiezen en krijgt hij nog maar een besluit voorgelegd dat hij moet bekrachtigen.

De uitvoering daarvan ligt weer in handen van het uitvoerend comité.

De juridische zaken vallen onder het Gerechtshof, die geschillen beslechten en misdadigers straffen.

Het grootste gevaar van een monarchie met de bevolking in een adviesraad is corruptie door middel van omkoperij, waardoor voorstellen niet meer het algemeen belang maar het eigen belang dienen en gerechtelijke uitspraken worden gekleurd door toegeschoven enveloppen

met geld. Om dit tegen te gaan moeten er zoveel mogelijk mensen aan het stuur staan, die elkaar in de gaten houden. Daarbij moet de zittingstermijn zo kort mogelijk worden gehouden. Voor de koninklijke raad vijf jaar en voor rechters drie jaar.

Een randvoorwaarde voor verstandig besturen is een zo breed mogelijk overleg.

Tegenwoordig heet dat polderen. Haast is een slechte raadgever. Hoe breder het overleg, waar meer tijd in gaat zitten, hoe meer het besluit op verstand is gebaseerd.

De overheid is de ene kracht, de bevolking de andere. Als de overheid de bevolking veiligheid biedt, zijn beiden in evenwicht. Gaat dit echter te lang goed, dan verslapt de alertheid en wankelt het evenwicht en zijn er rampen nodig om het weer te herstellen.

Aristocratie

Ook hier beginnen we op blz. 81 met een schema van Spinoza's overheidsorganisatie in de aristocratie.

In tegenstelling met de monarchie, waar een koning aan het hoofd staat, wordt de aristocratie bestuurd door families. Men is door geboorte aristocraat.

Vervolgens geeft Noordman een minutieuze uiteenzetting hoe een aristocratie is opgebouwd en werkt. Heel leerzaam en zeker aan te raden om het te bestuderen, maar het is te veel om in een recensie te verwerken. Daarom geef ik hierin slechts de hoofdlijnen weer.

Er zijn twee soorten aristocratie:

1. De stadsstaat genoemd naar de hoofdstad.
Daarin is de overheid gevestigd. De omliggende dorpen en stadjes hebben geen eigen rechten. De aristocraten noemen zich patriciërs.
2. Meerdere steden hebben gelijke rechten. Zij sluiten zich aaneen in provincies en aristocraten heten hier regenten.

Bij beide soorten wordt het volk nooit en nergens bij betrokken.

De spil van de aristocratie is de algemene raad. Het is een instelling dus niet afhankelijk van mensen die dood kunnen gaan. Er is een constitutioneel hof die de beslissingen van de raad bewaakt en voorkomt dat er botsingen met eerdere wetten ontstaan. Deze beschikt over een legerdetachment en heeft strafbevoegdheid. Ook sporen ze geheime uitgaven op. Deze werden namelijk met name in de monarchie gebruikt om een oorlog mogelijk te maken. De algemene raad benoemt ministers, die bevoegdheden in de gaten houden. Verder is er een gerechtshof, die uit veel rechters moet bestaan om vriendjespolitiek te voorkomen. Dan is er nog de krijgsmacht waar patriciërs en regenten en niet de burgers het voor het zeggen hebben. Burgers mogen namelijk de macht niet in handen krijgen. Maar ook generaals moeten elk jaar vervangen worden om te voorkomen dat zij de macht gaan grijpen.

In de Hollandse context heeft iedere stad haar eigen algemene raad, die vroedschap heet en grote besluiten neemt. Zij stellen ook de burgermeesters aan. De centrale raad, die over de stedelijke raden gaat zijn de Staten, die uit vertegenwoordigers van de steden bestaan.

Gaat het in de monarchie om de veiligheid, bij de aristocratie gaat het om voortreffelijkheid die, zoals de geschiedenis laat zien, kan uit lopen op een oligarchie.

Daar is enerzijds het uitsterven van de regenten- en patriciërsfamilies schuldig aan en anderzijds de door rijkdom gevormde dominantie met zijn verregaande decadentie.

Het constitutioneel hof heeft dan ook tot taak balans te houden tussen hebzucht en eerezucht.

Aristocratie kost veel geld, dat verdeeld wordt over de vele leden, die daar wel belasting over moeten betalen. Bij een monarchie gaat alles naar één koning, die geen belasting betaalt en zoals de geschiedenis laat zien het vaak ook aan geheime doelen zoals oorlog heeft besteed.

Alvorens over te gaan naar de derde staatsvorm hebben de MP en Spinoza het over immigratie in de grondwet. Zowel in Spinoza's tijd als in de huidige tijd ontvluchtten mensen hun land omdat dictators de macht grijpen of omdat er oorlog is.

Spinoza laat zien dat hij zelf een voorbeeld is van een immigrant die zich volledig heeft aangepast aan de Nederlandse wetten en zeden en al eeuwen van grote waarde voor ons land is geworden. Zo kan het dus ook.

Democratie

De derde staatsvorm is de democratie.

Aangezien Spinoza tijdens het schrijven van zijn TP overleed, is hij aan het uitwerken van deze staatsvorm niet volledig toegekomen. Daarom dit keer geen organisatieschema.

Theoretisch is een democratie de mindere regeervorm van de aristocratie.

Bepaalde in de aristocratie de erfelijkheid wie er wordt gekozen, in de democratie kan dat volgens de wet iedereen zijn, dus ook de burgers.

Hier komt even de 17^e-eeuwse Spinoza om de hoek kijken, want hij sluit hierbij naast de criminelen en immigranten ook de vrouwen en kinderen uit, want die waren in zijn tijd geen zelfstandige personen, omdat die, zoals hij zegt, "geen meester over zichzelf zijn".

Spinoza vraagt zich ook af of het huidige Nederland een democratie of een monarchie is. Het volk kiest dan wel de regering en heeft daarin verbluffend veel te vertellen, maar we hebben wel een koning, die echter tegen alle regels van een monarchie in, bijna geen macht heeft. Ook kan een monarchie niet zonder algehele dienstplicht, maar sinds 1 mei 1997 is er geen opkomstplicht meer. Dus wat is Nederland nu?

De MP legt uit dat we een representatieve democratie zijn met een trias politica. Dat houdt in dat:

1. het volk de vertegenwoordigers, het parlement, kiest,
2. het parlement het landsbestuur, de regering, aanstelt, die de wetten moeten uitvoeren,
3. de rechtelijke macht de regering controleert of ze zich aan de wetten houden.

Daarnaast is er nog een vierde macht, de vrije pers. Die oefent controle op de overheid uit en is belast met de vrijheid van meningsuiting.

Tot slot geeft Spinoza nog wat raadgevingen voor ons land.

Hoop is essentieel, want dat maakt de burgers actief om hun hebzucht, eerbzucht en ambitie in te zetten voor de welvaart en de vrede.

Verder is het woord "veel" van cruciaal belang. *Veel* stemmen, *veel* overleg, *veel* parlementariërs, *veel* bestuurders en *veel* rechters.

Onroerende goed is in de monarchie eigendom van de staat, in de aristocratie van het individu en in de democratie in eerste instantie van de staat, die het voor de arme burgers gemakkelijk moet maken om het na een tijdje te kunnen verwerven. Dat biedt hoop. Dat gold zowel in de 17^e eeuw als ook nu in de huidige tijd.

Nawoord van Noordman

De gedachten van Spinoza over vrede en recht staan niet in zijn Ethica of TTP, maar in het onvoltooide TP.

Noordman wil in de vorm van een dialoog tussen de MP en Spinoza het TP toegankelijk maken voor een breder publiek, waarbij de huidige politieke problemen geprojecteerd worden op Spinoza's politieke oplossingen van zijn tijd.

Resume

De levendige vorm van de dialoog maakt het boek prettig leesbaar en de heldere uitwerkingen van de diverse regeringsvormen maken deze voor iedereen begrijpelijk en geven aan het eind een heldere visie op ons huidige politieke bestel.

Het boek is dan ook een echte aanrader.

© *Gonny Pasman – Sakkers*

Mei 2024

Dirk Noordman (1944) is filosoof en econoom en was interim-manager en penningmeester van de Vereniging Het Spinozahuis. Eerder schreef hij *Spinoza as an economist*.